
çevreci hareketler ve ekolojik dünya görüşünün toplumsal çözümlemede çevre sosyolojisi ile etkileşimi ve ortaya çıkış dinamikleri

ömer talha sezgin*

Giriş

Tüm dünyanın gündeminde belirleyici bir etken olan ve son 60 yıllık toplumsal dönüşümün dinamiklerini oluşturan çevre olgusu; çevre kirliliğinin oluşumu ve etkileri üzerinden insan, toplum, çevre ve tabiat ilişkilerini tartışmaya açarak küresel anlamda bir dönüşümü mümkün kılmaktadır. Tüm insanlığın temel problemlerinden biri olarak ele alınan çevre sorunları; küresel ısınma, iklim değişikliği gibi kapsamlı ve son derece geniş başlıklar altında ortaya çıkarken çözüm önerilerini de aynı kapsayıcılık ile neredeyse tüm alanlarda tartışmaya açmaktadır. Toplumsal hareketlerin tepkileri sonucu gündeme oturan ve özellikle Kuzey Amerika Bölgesi'nde öğrenci hareketleri ile şekillenen ilk çevreci hareketlerin oluşum dinamikleri, günümüzde yeniden şekillenerek karar alıcılardan küresel çözüm önerilerine toplumsal alanda birçok başlıkta ele alınmakta ve tüm insanlığı tehdit eden çevre sorunlarına çözüm önerileri getirilmesine kapı aralamakta ve tartışılmaya devam etmektedir. Bilimsel çalışmaların gündeminde tüm dünya toplumlarını ve kentlerini küresel anlamda çevre sorunlarının çıktıkları ile ele alan yaklaşımlar öne çıkarken “ekoloji” ve “çevre” kavramları da son 50 yılın en

* Doktora Adayı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, omertalha.sezgin@ogr.iu.edu.tr

önemli kavramları ve başlıkları olmaktadır. Bu iki kavramın toplumsal alanda kullanım şekilleri değişirken farklı toplumlardaki kavranış biçimleri de farklılık göstermektedir. Bu bağlamda çevreci hareketlerin oluşum dinamiklerini ele alan ve toplum-çevre ilişkilerini araştırarak toplumsal alanda bir çözüm önerisi getirmeyi amaçlayan çevre sosyolojisinin şekillenme süreci de söz konusu sorunların ilk görünür olduğu dönemlerde Kuzey Amerika Bölgesi'nde şekillenmektedir. Toplumsal alanda bu değişim ve dönüşümü meydana getiren toplumsal olguları ve tarihsel süreçleri derinlemesine analiz etmek, çevre sorunlarının kökenini ve kültürel dönüşüme dair iddialarını kavrayabilmek açısından önem arz etmektedir.

Çevre ve Ekoloji Kavramları

Çevre kelimesi etimolojik olarak ele alındığında İngilizcede “environment” kelimesi ile karşılık bulmaktadır. “Environs” eski Fransızcada kök sözcük olarak “viron”dan gelmektedir. Döngü, devredilme ve Fransızca yakın kök olan environner “çevirmek, çevrelemek” anlamları ile karşılık bulur. Ekolojiden farklı olarak canlıların birbirleri ile ve yaşamlarını sürdürdükleri alanla karşılıklı ilişkilerini incelemek yerine insanın çevresiyle olan ilişkilerinin incelenmesi olarak algılanmaktadır. Environmentalist (çevreci) ve ilişkili sözcükler, 1950'lerden itibaren conservation (çevreyi koruma) ve kirliliğe karşı önlemlere ilişkin kaygıyı ifade etmek üzere yaygınlaştı. Ekoloji ve ilişkili sözcükler, 1960'ların sonundan itibaren bu konularını devam ettirip genişleterek environment gruplaşmasının büyük ölçüde yerini aldılar (Williams, 2012: 133-134).

Ekoloji ise (ecology) Alman zoolog Haeckel'den çeviri yoluyla gelmiş ve bilimsel kullanımı 1870'lere kadar gitse de 20. yüzyılın ortalarından önce İngilizcede yaygın değildir. Sözcük Yunanca kök sözcük oikos (ev halkı) ile logos'tan (söylem), buradan da logy (dizgesel inceleme) takısıyla türetilmiştir. Economy (ekonomi) sözcüğünün göndergesini paylaşır. Haeckel'in ekolojisi, habitat (18. yüzyıldan itibaren karakteristik yaşama yerini anlatan bir isim “yaşar” anlamındaki Latince fil biçiminden) anlamını geliştirdi ve de bitkilerle hayvanların birbirleri ve yaşama alanlarıyla ilişkilerinin incelenmesi biçimini aldı (Williams, 2012: 33).

Çevre sosyologları, çevre kavramsallaştırmasını tamamen inşa edilmiş çevreden tamamen doğal olan çevreye uzanan fiziksel çevre sürekli-

liği olarak ele almaktadır. Analitik bir çerçevede sürekliliği; doğal çevre, (vahşi, insan eli değmemiş alanlar, maden yatakları vb.) inşa edilmiş çevre (konutlar, fabrikalar, otoyollar vb.) ve toplumsal çevre (sosyal ortam, tutumlar, davranışsal ve fizyolojik etkileşimler vb.) olmak üzere üç kategoriye ayırarak değerlendirmektedirler (Dunlap ve Catton, 1979: 74). Çevre sosyolojisi her zaman disiplinler arası bir bakış açısı ile ilerleme gayretinde olmuştur. Bu bağlamda çevre sosyolojisinin, çevre kavramsallaştırmalarını ele alış biçimlerinde disiplinler arası etkileşimleri ve fen bilimleri ile olan irtibatlarının etkileşimli olduğu gözden kaçırılmamalıdır. “Çevre” ve “ekoloji” kavramları genellikle aynı anlamda ve birbirinin yerine kullanılmaktadır. Çevre, daha dar bir anlamda ve çevrecilik akımının talep ettiği dönüşüme dair tepkiselliği anlamlandırmada kullanılırken ekoloji ise daha kapsamlı bir dünya görüşünü temsil edecek şekilde kavramsallaştırılmaktadır.

Yeni Toplumsal Hareketler ve Çevrecilik

Toplumsal hareketlerin akademinin gündemine girmesi yeni olarak kabul edilir ve 1960’lardan sonra gerçekleşmektedir. Bu süreç aslında sosyolojide birçok alt alanın belirlendiği bir süreçtir. Bu süreçte sosyolojide bir profesyonelleşme, uzmanlaşma süreci yaşanmaktadır. 68 ruhu-68 kuşağı toplumsal hareketler için bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. 68 ayaklanmasının ardından ortaya çıkan toplumsal hareketlere “Yeni Toplumsal Hareketler (New Social Movements)” adı verilmiştir. 1968 öğrenci olaylarına kadar toplumsal hareketler sınıf mücadelesi, işçi devrimi gibi alanlarda tartışmalarını belirlerken 68 sonrası bir değişim yaşanmıştır. Ekonomik belirlenimlerin ağırlığından ziyade kimlik temeline dayanan ve kültürel bir form alma yönünde yoğunlaşan toplumsal hareketler, demokratikleşme ve sivil haklar gibi alanlarda tartışmalarını sürdürmüştür. Habermas (2001: 849) bu değişimin, bölüşüm sorunu olmaktan ziyade yaşam biçimlerinin grameri sorunlarından kaynaklandığını ifade etmektedir.

“Çevrecilik hareketinin etik yaşam üzerinden kültürel bir form oluşturma talebi, sosyoloji disiplini içerisinde çevre hareketlerinin ampirik araştırmaları ile akademinin içerisinde 1970’li yıllarda kendine yer bulmaktadır.”

Daha önceki toplumsal hareketlerde aktivistler yani sistemin marjinal gördüğü kişiler, akademi içerisinde yer almaya başlamışlardır. Çevre sosyolojisinin kurumsallaşmasında da 1968 dönemi akademisyenler, araştırma ve çalışmalarını çevreci hareketler özelinde akademi içerisinde gerçekleştirmişlerdir. Toplumsal hareketler de bu dönemde akademinin gündemine taşınmış olur. Siyasal sistemler açısından zararlı ve marjinal görülmekte iken 60'lardan sonra değişim göstermekte ve “Yeni Toplumsal Hareketler” olarak kavramsallaşmaktadır.

Alain Touraine ile birlikte yeni toplumsal hareketler teorisi temellerini 1960'lı yılların başında Fransa'da atmaktadır (Uncu, 2012: 175; Touraine, 1999: 35-51). 1960 sonrası, demokrasinin güçlenmesi amaçlanarak sivil toplumsal hareketler ortaya çıkar. Devlet karşıtlığından farklı olarak demokrasinin güçlenmesi talebinde bulunan, devlete karşı değil devletin şekillenmesini talep eden, yani sistemin dışında değil sistemin içerisinde bir toplumsal hareket anlayışı ortaya çıkar. Dolayısıyla gözlemlediğimiz bir “değer değişimi” değil, modern değerler evreninde bir kısmi uyumsuzluğun ya da çözülmenin bilincine varılmasıdır. 1960, bu sebeple de bir dönüşüm noktasıdır. Demokrasi mücadelesi vermesine rağmen toplumsal hareketler radikal olma özelliği taşır.

Modern çevrecilik akımının Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar*'ında (1962) yer alan “Yarının Masalı” başlıklı bölümle başladığı kabul edilir. Söz konusu metin doğal güzellik imgelerine odaklanırken insanlığın bir zamanlar var olmuş uyumuna vurgu yapar ve bu uyumu, meydana gelen felaket ve yıkım takip eder. Dolayısıyla modern çevreciliğin kurucu metni, şairane bir meselle başlar ve kıyamet türlerinden de yararlanır. Bunu mümkün kılan insanlardır ve Amerika'da bu tür bir kıyamet zaten yaklaşmaktadır. Carson'a göre suçlular İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra piyasaya sürülen tarımsal alanda kullanılan pestisitlerdir. Carson'ın günümüzde kabul gören bu iddiaları bilimsel alanda ve kanıtlarla kabul edildi ve zirai kimyasalların ve firma denetimlerinin sıkılaştırılmasını da sağladı. Bu tür çevreci iddialar modern siyasete ve kültüre de ciddi katkılar sağlamıştır. Bu anlamda Carson da bilimsel malzemesi biçimlenirken retorik stratejilerden, pastoral imgelerden ve edebî imalardan yararlanmıştı. Bu anlamda edebiyat ve kültür incelemesine uygundur.

Çevrecilik hareketinin etik yaşam üzerinden kültürel bir form oluşturma talebi, sosyoloji disiplini içerisinde çevre hareketlerinin ampirik araştırmaları ile akademinin içerisinde 1970'li yıllarda kendine yer bulmaktadır. Manchester Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Sürdürülebilir Tüketim Enstitüsü'nde profesör olarak görev yapan, aynı zamanda

Riley E. Dunlap tarafından çıkarılan *Çevre Sosyolojisi El Kitabı*'nda makalesine de yer verilen Warde (2017), *Tüketim: Sosyolojik Bir Analiz* başlıklı kitabında tüketimi, şeytanlaştırmakla putlaştırmak arasında bir orta yol olan sürdürülebilir bir tüketimin mümkün olup olmadığını sorgulayarak araştırır. Etik, artan tüketici duyarlılığı için bir katalizör görevi görür. Örneğin, iklim değişikliği sorunu ve gezegenin karşı karşıya olduğu ekolojik kriz, kaynakların daha etik tüketimi için bir katalizör görevi görmektedir. 2017 yılında yayımlanan bu kitapta temel değer yargısını etik oluşturmaktadır.

Charles Tilly, ulus devlet anlayışının ve kurumlarının kapitalist ekonomi ile birlikte kendilerine uygun bir kolektif hareket mantığı geliştirdiklerini ifade etmektedir. Bu durumda maddi çıkarlarını koruyan aktörler, devleti ve piyasa ekonomisini kontrol etmek için siyasal güce ulaşmak istemektedirler. Şehirleşme ve sanayileşmenin hızı kolektif hareketin hızı ve temposu ile baş edememektedir. Tilly; şehirleşmenin, devlet oluşumunun, ekonomik dönüşümün bir kolektif hareketin aktörlerinde ve niteliğinde meydana getirdiği değişimi açıklar. Medyanın gelişimiyle birlikte bu süreçler bazı aktörleri sönmülendirirken yeni örgütlenmelerin ortaya çıkışına yardımcı olur (Tilly vd, 1975: 48-55; Tilly, 1978: 143-151).

Castells, toplumsal hareketleri; tarihsel süreç içerisindeki verimliliklerine, toplumun kurumları ve kültürel değerler üzerindeki etkilerine göre değerlendirirken çevreci hareketleri “insanoğlunun macera atlasında ayrı bir yerde” konumlandırmak gerekliliği üzerinde durmaktadır. Çevreci hassasiyetler üzerine şekillenen çevreci hareketler yeni toplumsal hareketlerin kuramlaşmasında temel bir başlangıç noktası oluşturmakta ve yeni toplumsal hareketleri tüm dünya toplumlarını etkileyecek düzeyde geniş bir etki alanına sahip olması nedeniyle şekillendirmektedir. Castells bu durumu sayısal verilerle analiz etmekte ve açıklamaktadır. 2000’li yıllar sonrasında Avrupalıların üçte ikisi, Amerikalıların yüzde 80’i kendilerini çevreci olarak tanımlamaktadır. Politikaların adaylar ve partiler düzeyinde platformlarını “yeşillendirmezlerse” göreve seçilemediklerini belirtir. Kurumların ve hükümetlerin de doğayı korumaya, çevresel hassasiyetleri gözeten davranışlar sergilemeye, hayatın kalitesini artırmaya ve uzun vadede dünyayı, gezegeni, gelecek vizyonlarını çevre hassasiyeti ile belirlemeye, kısa vadede insanları, toplumu kurtarmaya yönelik programları, özel kurumları ve yasaları çoğaltmak noktasında etkin bir değişim sergilemek durumunda kaldıklarını tespit eder. Çevre kirliliği yaratanların yanı sıra şirketle-

“1968 öğrenci olaylarına kadar toplumsal hareketler sınıf mücadelesi, işçi devrimi gibi alanlarda tartışmalarını belirlerken 68 sonrası bir değişim yaşanmıştır. Ekonomik belirlemelerin ağırlığından ziyade kimlik temeline dayanan ve kültürel bir form alma yönünde yoğunlaşan toplumsal hareketler, demokratikleşme ve sivil haklar gibi alanlarda tartışmalarını sürdürmüştür.”

rin, halkla ilişkiler gündemlerine ayrıca yeni piyasalar oluşturulurken çevreciliği dahil etmeden ilerlemediklerine dikkat çekmektedir. Böylece gezegen çağı olarak nitelediği yeni bin yılı; eskimiş zengin-yoksul arasındaki ayrım üzerinden değil her ülke, kent veya bölge için sürdürülebilir kalkınmanın fiilî içeriğine dahil edilen çok katmanlı bir tartışmayla şekillendiğini belirtir (Castells, 2006: 219-220).

Çevreci hareketin değerlendirmesini yapan düşünürlerin ortak çıkarımlarında dünyanın birçok bölgesinde 1960’ların sonlarında doğan, ABD ve Kuzey Avrupa’da güçlü olan, çok yönlü çevreci hareketin; ekonomi, toplum ve doğa arasındaki ilişki üzerine düşünme biçimimizdeki değişimin kaynağında yer aldığı belirtilmekte, yani yeni bir kültürün doğduğu ifade edilmektedir. Çevre hareketinin çevre kirliliği üzerinden şirketleri düzene bağlayacak kadar güçlü olması ve şirketlerden ziyade kamuya hesap veren bir devlet anlayışının oluşması talebinde bulunması, Sovyet Rusya teorisyenlerinden Epstein (1995: 20)’e göre, “devletin şirketler üzerindeki iktidarının sağlanması ve genişletilmesi, bu devlet iktidarının kamunun refahı, özellikle de en savunmasız olanların refahı adına icra edilmesi yönündeki daha geniş kapsamlı talebin zeminini oluşturabildiği” yönündedir.

Böylece çevreyi korumaya yönelik politikalar toplumsal refahla ilişkilendirilmiş ve insan-çevre ilişkilerinin iyileştirilmesi, yaşam alanlarının özgürleştirilmesi yönünde bireysel hak olarak talep edilmeye başlanmıştır. Devletler bu ihtiyaca kayıtsız kalmamakta, toplumsal refah ve çevre hassasiyetlerini dengeleyecek şekilde uluslararası platformlarda politikalar ve düzenlemeler geliştirmektedirler. Bu bağlamda ülkemizde de çevre politikaları, devlet kurumları ve bürokrasi içerisinde şekillenmekte ve derinlik kazanmaktadır. Fakat şirketler üzerinde çevre koruma ile ilişkili bütünsel devlet denetimi ekonomik denetim anlamına gelmemektedir. Burada devlet tarafından çevre sorunlarına karşı ortaya çıkan toplumsal duyarlılığa karşı verilen tepkiler ve karar vericilerin tepkilere yanıtı, öncelikli tercih olmaktadır.

Ekofelsefeler

Çevre sosyolojisinin kuruluş aşamasında siyasi, iktisadi, bilimsel gelişmelerin yanı sıra özellikle edebî, retoriksel alanı da etkileyen toplumsal etkileşimler ve düşünsel alanda yaşanan tartışmaların da etkisi vardır. Ekofelsefeler olarak ele alınan düşünsel çeşitlilik, söz konusu etkileşimin kavramsallaştığı platformdur. Derin ekolojinin yanı sıra ekofeminizm, ekomarksizm, ekolojik modernleşme gibi düşünsel yönelimler tartışmayı derinleştirmektedir. Ekofelsefeler, en genel anlamda insan ve diğer canlılar arasında bir alt-üst ilişkisi kurulmasını eleştirmektedir. İnsanı doğadan bağımsız ve ayrı bir üst varlık olarak kabul etmemektedir. Ben A. Minteer, editörlüğünü üstlendiği 2009 tarihli kitabında geleneksel etiğin; sadece insanın bir varlık olarak içsel değere sahip olduğu, diğer varlıkların ve şeylerin ise araçsal değere sahip oldukları iddiası üzerinde şekillendiğini belirtir (bk. Minteer, 2009). İnsan çıkarları, bu tanımla çevre (doğa) ve insanın dışındaki varlıkların çıkarlarını her zaman gölgede bırakmaktadır. Ekofelsefeler ise etiğin, tüm canlıları kapsadığı düşüncesi üzerine şekillenmektedir. Ekofelsefelerin şekillendirdiği bu tartışmalar ve eleştiriler, oluşturulan kavramsallaştırmalar ve düşünce birikimi tarihsel düşünsel süreçler ile birlikte analiz edilerek bütünsel bir şekilde ilerlemektedir. Meydana gelen düşünsel platform doğayı yeniden algılamak, dünya görüşünü yeni toplumsal hareketlerin tanımlanmasında olduğu gibi kültürel değişime öncü olacak şekilde açıklamaya, anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışmaktadır.

Ekofelsefelerin tartışma konuları aslında birbirleri ile benzerdir. Fakat çözüm önerileri oluşturmada birbirlerinden ayrışır ve eleştirel, besleyici bir düşünsel çeşitlilik ortaya çıkar. Burada tartışılan aslında modern, ilerlemeci, aydınlanmacı kapitalist yeni düzenlemeler ile birlikte neo-liberal sermaye olarak adlandırılan düzen içerisinde yer alan toplumun değerleri üzerine yürütülen bir tartışmadır. Üretim ve tüketim modelleri üzerine çevreci bakış açısının oluşturduğu etki ve baskı, endüstriyel alanda oluşan düzenlemeler, söz konusu değerler bütünü oluşturduğu bakış açısını temsil etmektedir. Yeşil enerji, fosil yakıtların kullanımından vazgeçilmesi, emisyon azaltıcı teknolojik materyallerin gelişimi, elektrikli arabaların kullanımının artırılmasına yönelik devletler arası anlaşmaların hayata geçirilmesi gibi gelişmeler bu değerler kümesinin değişimine örneklerdir.

Ekofeminizm düşüncesi ise kadın üzerindeki erkek egemen görüşün ve baskı unsurlarının tümünü reddeden eşitlikçi bir bakış açısı ile kadınların kendilerine varoluşsal olarak bahşedilen doğurgan özellikleri

ve annelik duygularının insan ve doğa üzerindeki etkileşimde de kur-tarıcı, onarıcı ve eşitlikçi bir bakış açısı geliştirecek bir anlayış olarak kabul edilmesini talep eder. Tahakküm ve sömürü içermeyen bu dünya görüşü ile hem kadınlar hem de doğa hak ettiği değeri bulabilecek ve çevresel sorunlar da kadınlara yönelik eşitsizlikler ve sorunların giderilmesi ile birlikte dönüşerek onarım sürecine geçebilecektir.

Ekomarksizmin ana eleştirisi, kapitalizmin sürekli büyümeye odaklı yapısının toplumsal sınıflar arasında sömürü ilişkisi üretmesidir. Ekomarksistlere göre Marx'ın ima ettiği gibi insanın doğası gereği çevre ile mutlak zararsızlık temelinde ilişki kurması mümkün olmasa da günümüzde sermayenin orantısız bir şekilde büyüme odaklı olduğu ekonomik yapı, ekolojik krizin temel nedenidir. Kovel (2007: 159), bu sebeple ekolojik krizin artmasını sermaye büyümesine bağlamaktadır. Sermaye artışını devamlı bir şekilde tetikleyen ise kâr güdüsüdür (Clark ve York, 2015: 70). Sonuç olarak doğa ve medeniyet zaman içinde yok olmakta, zarar görmektedir. Foster'a göre mekanik materyalizmin ve idealizmin kalıplarını kıran ve büyük bir sıçramaya neden olan 19. yüzyıldaki olay, insan ile yeryüzü arasındaki karşılıklı bağımlılığın ortaya konmuş olmasıdır. İdealizmin temsilcileri bu bağımlılığı, bilinçli bir şekilde kabul etmeyerek insanın doğa üzerindeki tahakkümünü sürdürme konusunda yarış içerisindeyler (Foster, 2001: 31).

Ekolojik modernleşme teorisyenleri, insan ekolojisini ve Marksist kapitalizm eleştirilerini reddederler (Mol ve Spaargaren, 2000). Mol (1995: 42), ekolojik krizden çıkmanın tek olası yolunun modern teknolojilerin geliştirilmesi ile birlikte sürdürülebileceğini ve modernleşme sürecini geliştirmekle başarılabilirliğini ileri sürerken ekolojik modernleşmenin temel varsayımlarından birini açıkça belirtmektedir (Mol, 1996: 305). Benzer şekilde Spaargaren (1997: 25), “çevresel krizin modern toplumun mevcut kurumlarının daha da modernleştirilmesiyle üstesinden gelinebileceğini ve aşılması gerektiğini” beyan eder.

Ekolojik modernleşmenin önemli bir argümanı, modernite olgunlaş-tıkça “ekolojik rasyonalitenin” toplumun tüm yönlerine eklenilebileceğidir (Mol, 1995). Beck (1999), Giddens (1990) ve Lash (1990) gibi diğer Avrupalı teorisyenlerce ekolojik modernleşme için düşününsellik (reflexivity), geç modernitenin temel bir özelliğidir. Modern dönemin kurumsallaşma süreci, küreselleşme ile birlikte dizayn edilmiştir. Dünyadaki iktisadi sistem, uluslararası devlet ve şirketler arasındaki iş bölümü, ulus devlet yapılanma biçimleri ve uluslararası askeri düzen küreselleşmenin boyutlarını ve modernizm ile iş birliğinin sistematik

oluşumunu ifade etmektedir. Endüstriyel gelişimin çevresel sorunlara neden olan çıktıları da ekolojik modernleşme içerisinde ekonomik politikaların ve çevreci teknolojik gelişmelerin bütünleştirilmesi ile çözülebileceği düşüncesi üzerinden ilerlemektedir. Buna bağlı olarak yenilenebilir ve alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesi, kaynak problemi, ekolojik dünya görüşü üzerinde beliren hassasiyetler, iktisadi politikalar içerisinde sürdürülebilirlik kavramı özelinde yeniden kurgulanmakta, ileri teknoloji destekli sanayileşme çalışmaları olarak belirmektedir. Bu bağlamda çevre sosyolojisi çevreci hareketler ile toplumsal olgular üzerinde araştırmalarını şekillendirirken paradigmatik iddiasını temellendiren çevre etiğinin oluşum sürecinde ekofelsefeler ile de etkileşim halindedir.

Çevre Sosyolojisi

Çevre sorunları kültürel olmaktan ziyade bilimsel meseleler olarak ele alınan genel bir kaniya sahiptir. Ekoloji problemleri hipotezlerin çevre deneyleriyle formüle ve test edilebildiği bilime ait meseleler olarak ele alınsa da “ekolojik problemler” kendimizi azade etmeyi arzula-dığımız, toplumumuzdaki doğru kavramını uygulamadığımız doğayla ilişkimizden türerler ve esasen toplumların ürünleridir (Garrard, 2020: 18). Toplumsal alanda gözlemlenen değişim ve dönüşümleri anlamak ve açıklamak üzerine kurulan sosyoloji bilimi de gözlemlenen gelişmeleri akademide ele almaktadır.

Sosyolojinin bir bilim dalı olarak kurulması sürecinde on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda düşünsel, siyasal ve iktisadi hayatta yaşanan devrimler ve gelişmelerin meydana getirdiği, insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar yüksek ivme ile şekillenen toplumsal değişimler temel belirlenim noktası olmaktadır. Sanayileşmenin baş döndürücü bir hızla ilerlemesi, nüfusun sanayileşme ile doğru orantılı olarak kentlerde yoğunlaşması, toplumsal alanda yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Sanayi toplumlarının sorunlarını tespit etme ve çözüm bulma amacıyla ortaya çıkan sosyoloji, bir bilim dalı olarak Montesquieu tarafından on sekizinci yüzyılda müjdelenmekte, on dokuzuncu yüzyılda ise temellerini Saint-Simon ile oluşturmaktadır. Sosyoloji adlandırmasını, epistemolojik, kuramsal ve yöntemsel olarak Auguste Comte ile kazanırken; gözlem, ampirizm ve karşılaştırma üzerinde ilerlemesini Tocqueville sayesinde kazanmaktadır. Gelişim sürecinde sosyoloji, kurumsallaşma evresini Durkheim’la tamamlamıştır.

Bu sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte bu ilk grup teorisyene göre toplumun bilgisine sahip olanlar yani sosyologlar, onun nasıl ve nereye evrileceğini ön(ceden) görebilecek, böylece toplumu yönetme, sevk ve idare edebilme iktidarına sahip olacaktır. Tocqueville gibi diğer bazı teorisyenlere göre ise, sosyoloji toplumsal sadece açıklama, anlama veya çözümleme çabası değil aynı zamanda –ve daha önemlisi- modernleşmenin siyasal ve toplumsal açmazlarına çözüm bulmaya, dejenerasyon sürecindeki düzeni yeniden tesis etmeye elverişli bir müdahale aracıdır (Kabakcı, 2019: 11).

Sosyolojinin, bir bilim dalı olarak iki yüzyılı aşkın bir süredir modernleşmenin siyasal ve toplumsal taleplerine çözüm bulduğu ve düzeni tesis etmeye katkıda bulunduğu iddiasını sürdürdüğü göz önünde bulundurulduğunda 1970’lerden bu yana çevre sorunları ile şekillenen dünya gündeminin etki ettiği üretim ve tüketim modelleri, endüstrileşme, sanayileşme eleştirileri, modernizm ve kapitalizm eleştirileri, sermayenin yeniden çevreci bakış açıları ile şekillenmesine ve çevreci kavramların, çevreci bakış açılarının toplumsal düzeyde genişlemesine; sosyolojik okumaların da çevresel bağlamda derinleşmesine neden olmuştur.

Çevre sosyolojisi de 1970’li yılların başlarında sosyolojinin bir alt çalışma alanı olarak paradigmatik bir dönüşüm iddiası ile Riley Eugene Dunlap ve William R. Catton Jr. öncülüğünde ortaya çıkmaktadır. Çevre sosyolojisi; çevre ile toplum arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla sosyoloji disiplini içerisinde doğanın, insan ve toplum üzerindeki etkisinin ve insanın, doğa üzerindeki tahribata yol açan etkilerinin göz ardı edildiği iddiası üzerinden çevre ile toplumsal süreçlerin etkileşimini sosyolojik araştırmalara dâhil etme çabasıdır. Çevre sorunlarının yoğunlaştığı ve çevresel hassasiyetlerin ön plana çıktığı dönem, modern toplumun ileri endüstriyel gelişmeler ile şekillendiği dönemdir. Endüstriyel Çağ olarak da adlandırılan bu dönem, ileri sanayi toplumlarında meydana gelen ve doğayı (toprak, hava, su) tahrip ettiği bilinen endüstriyel gelişmeler ve üretim modellerine çevreci hareketler özelinde getirilen tepkiler ve tartışmalarla yeniden şekillenmektedir. Endüstriyel süreçlerin gereksinimleri doğrultusunda fosil yakıtlar, petrol, doğalgaz, kömür gibi ham madde kaynaklarının kullanımının enerji ihtiyacını karşılamak üzere yoğun olarak değerlendirildiği bu dönemde yaşanan kaynak yetersizliği, çevresel hassasiyetlerin de devreye girmesi ve görünür kılınması ile birlikte doğanın korunması temelleri üzerine dayandırılan ekolojik bakış açısının hâkim olduğu yeni bir değişim sü-

recine girmektedir. Buna bağlı olarak endüstriyel dönemin enerji ihtiyacına bağlı olarak çevre kirliliğinin giderilmesine yoğunlaşan alternatif enerji kaynakları ile modern dönemin yapı taşları temel bir dönüşüme tabi tutulmaktadır. Endüstrileşme ve sanayileşme ile birlikte oluşan üretim ve tüketim modellerinin meydana getirdiği doğal tahribatın ve çevre sorunlarının sonucu olarak ortaya çıkan düşünsel ve eylemlilik düzeyindeki çevre hassasiyeti, toplumsal farkındalık ile birlikte sürdürülebilirlik gibi birçok kavramsal düzenlemeyi beraberinde getirmekte ve toplumsal değişimin amaçlandığı açık bir şekilde gözlemlenmektedir.

1970’lerde çevre sorunları Amerikan ulusunun politika gündeminde önemli bir yer edinirken başlıca sorunlar hava ve su kirliliği, estetik değerlerin kaybı, kaynakların özellikle de enerji kaynaklarının korunması olarak şekillenmektedir. İlk dönem çevre hareketleri 68 kuşağı olarak da isimlendirilen öğrenci hareketleri ile başlayan ve hızla genişleyen tepkilerin bir sonucu olarak şekillenmektedir. 1970 yılında ilk kez gerçekleştirilen Dünya Günü’ne ve toplum-çevre ilişkilerine gösterilen ilgi, 1973 yılında meydana gelen enerji krizi, ABD’de kimyasal atıkların sebep olduğu Niagara Şelalesi yakınlarındaki “Love Canal” faciası, su, hava ve toprak kirliliğine bağlı olarak oluşan çevre sorunları, 20. yüzyılın ikinci yarısında artış gösteren asit yağmurları gibi çevresel bozulmaların neticesinde artırmıştır (Dunlap ve Catton 2002: 244).

Amerikan çevre hareketlerinin gelişimini inceleyen Gottlieb, tarihsel olarak çevre hareketi içindeki sürekliliğin ve değişimin analizini yaparken her ne kadar 1960’lardaki siyasi aktivizmin ve çevresel kaygıların üzerinde bu iki olgu üzerinden değişimin süreklilikten daha önemli olduğuna dikkat çekse de, 1970 Dünya Günü’nün bu bağlamda sorunu ilk kez ve aniden keşfeden, tarihi olmayan, şekilsiz bir sosyal temeli olan ve nasıl ilerleyeceğine dair temiz bir sayfaya sahip bir hareket olarak sunulduğunu belirtmektedir. Bu nedenle sembolik bir anlam kazanan Dünya Günü, çevreciliğin

“Çevre bir mesken (yaşam alanı), insan faaliyetleri için bir malzeme kaynağı (tedarik deposu) ve atık ürünler için bir depo (atık deposu)dur.”

ilk günü olma iddiasını sürdürür. Amerikan medyasında kabul görerek geniş yer verilmesi ile yaygınlığını artırmıştır (Gottlieb, 1993: 199).

70'li yıllarda meydana gelen bu olguların yanı sıra çevre sosyolojisinin kuruluşuna etki eden ve metodolojik yaklaşımlarını şekillendiren iki önemli gelişme yaşanmaktadır. Bunlardan ilki özellikle 1973 yılında Arabistan Yarımadası'nda yer alan ülkelerin bir araya gelerek 1960 yılında kurdukları Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği (OAPEC) aracılığıyla Batılı ülkelere karşı başlattığı petrol ambargosu olmaktadır. Petrol krizi ile beliren ekonomik buhran, işsizliğin artışı ve tüm dünya ülkelerinde endüstrileşmenin temel enerji kaynağı olan petrol kıtlığının enerji krizini doğurması, sonuç olarak çevreci eleştirilerin görünürlüğünü ve çevre sosyolojisinin kuruluş dinamiklerini etkilemektedir. Arabistan Yarımadası'nda yer alan, petrol çıkaran ve işleyen özel şirketler, Batılı ülkelere ait şirketlerdir. Arabistan Yarımadası ülkelerinin İsrail ile gerçekleşen savaşta kendi sınırları içerisindeki petrol kaynaklarının kullanımı ile ilgili OAPEC ve ücretlendirilmesi ile ilgili OPEC ülkeleri aracılığıyla gerçekleştirdikleri ambargo, tüm dünyada derinden etkili olmuştur. Ambargo sürecinde Batılı ülkelerde petrol fiyatlarının yaklaşık dört kat artması, üretim maliyetlerinin yükselmesi, ülke ekonomilerinde yaşanan daralmalar Batılı ülkelerin kalkınma süreçlerini sekteye uğratmakla kalmamış, Keynezyen teori ile açıklanamayan ekonomik kriz, farklı ekonomik çözüm önerilerini beraberinde getirmiştir. Küreselleşme ve neo-liberal politikaların tohumları bu dönemde atılmaktadır. Petrol kaynaklarına olan güveni sarsılan Batılı ülkeler, alternatif enerji kaynakları arayışına ve Arabistan Yarımadası dışındaki diğer ülkelerde petrol arayışlarına girmişlerdir. Avrupa'da kömür kullanımı için yeniden rezervlere yönelme ve nükleer reaktörlerin kullanımı ile ilgili araştırmalar ön plana çıkmaktadır. Başta ABD olmak üzere petrole göre şekillendirilmiş üretim modelleri daralmaya, petrol fiyatlarındaki artışlarda enflasyonun artmasına, petrol ithal eden ülkelerde işsizlik oranının yükselmesine sebep olmuştur.

1970-1980 dönemi özellikle Arabistan Yarımadası ülkelerinin ambargo uyguladıkları Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya, Japonya, ABD ve Hollanda ülkelerinin siyasi gelişmelerini de şekillendiren GSYH büyümesinde yaşanan daralma Dünya Bankası verileri (bk. -çevrim içi- www.worldbank.org) üzerinden, işsizlik oranı ise OECD verileri (bk. -çevrim içi- www.oecd.org) üzerinden görülebilmektedir. Aynı zamanda ülkelerin ileri sanayileşme ile birlikte enerji tüketimi ve üretim miktarlarına ait veriler de incelenebilir. ABD'nin yanı sıra

ambargodan etkilenen Japonya; bilgi teknolojilerini, elektronik endüstrisini kullanmaya ve geliştirmeye yönelmiştir. Krizden sonra Japonya tarafından üretilen ve daha az yakıt tüketen, daha küçük otomobillerin ihracatı Japonya'nın ABD'ye ihracatını artırmış, endüstri sektöründe ve insan kaynakları alanında Japon yönetim modelleri (toplam kalite yönetimi, yalın üretim vb.) ön plana çıkmaya başlamıştır.

Ulusal ve uluslararası politikaları, ülkeler arası ilişkileri, ekonomik yönelimleri, üretim ve tüketim modellerini etkileyen petrol krizi, çevreci hareketlerin büyümesine ve kendisine gündemde yoğunlukla yer verilmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra ortaya çıkan toplumsal süreçlerde sosyoloji disiplini içerisinde ayrıca değerlendirilmekte ve özellikle Kuzey Amerika Bölgesi'nde çevre sosyolojisinin kuruluş dinamiklerine etki etmektedir. Aynı dönemde, 1972 yılında çevre sosyolojisinin metodolojik altlığına ve kuruluş dinamiklerine etki eden "The Limits to Growth" (Büyümenin Sınırları) raporu yayımlanır (bk. Meadows vd., 1990). Büyümenin sınırları, ekonomik büyümenin sınırlılığına dikkat çeken ve ham madde kaynaklarının da sınırlı olduğunu belirten sürdürülebilirlik ve yenilenebilir enerji kaynaklarının tartışıldığı bir rapordur. Bu rapor üretim ve tüketim eleştirisini yoğun olarak iktisadi modeller ve nüfus yoğunluğu üzerinden ele almaktadır.

Harper ve Snowden (2017: 246-250), büyümenin sınırları projesinin, çevre sosyolojisinin alanını ve beslendiği muhtevayı genişlettiğini, teorik ve ampirik olarak inşasına önemli bir katkı sağladığını belirtir. Buell (2003: 144) ise kitabın önemini, küresel çevre tehdidini insan ekonomisi ve nüfus artışından kaynaklanan ve temel toplumsal değişimden daha azını gerektirmeyen bir "toplumsal kriz" olarak tasvir eden ilk kitap olmasına bağlar. Bunun yanı sıra Meadows, "Büyümenin Sınırları" için, yazarları doğası gereği Batılı endüstriyel deneyime ve kapitalist ideolojilere güvenmemektedir (Meadows vd., 1972: 63), tespitini yapmaktadır.

Petrol krizi ile birlikte özellikle çevre sosyolojisinin kurucularından William Jr. Catton'ın 1980 yılında yayımladığı *Overshoot* kitabında ele aldığı "taşıma kapasitesi" artık çevre başlıklı tartışmaların önemli bir kavramsallaştırması olarak yerini alır. Catton kitabında Batı endüstri toplumunun endüstrileşme ve modernleşme ile toplumsal refahı hedeflemiş olmasına rağmen bu süreçte ortaya çıkan hava, su ve toprak kirlenmesi ve diğer çevre sorunlarının insanoğlunun varoluşunu ciddi bir risk ve tehlike altında bıraktığını ifade eder. Kitabın asıl meselesinin bugün insanlığın gelecekte ağızla bir şekilde çalmaya kilitlenmiş

durumda olması hakkında yazıldığını ifade etmektedir. Dünyanın bir taşıma kapasitesi olduğunu bunu aşmanın bedelinin ağır olacağını belirtir (bk. Catton, 1980). Taşıma kapasitesi kavramsallaştırmasının gündemde yoğun olarak yer bulması aynı zamanda doğada mevcut petrol kaynaklarının sınırlılığı üzerine sorgulamaların da bir neticesidir.

Aslında yapılan araştırmalar birkaç yüz yıllık endüstrileşme ve sanayileşme serüveninde 1898 yılında İsveçli bilim adamı Svante Arrhenius'un karbondioksit gazının küresel ısınmaya neden olabileceği konusunda ilk uyarıları yaptığını fakat 1800'lü yılların bitimindeki mevcut dünya koşullarında bu bilgilerin gerekli ilgiyi uyandırmadığını göstermektedir (Karbuç, 2002: 9). Fen bilimlerinin bilimsel araştırmaları ile öneminin ve çözüm önerilerinin üzerinde durduğu çevre sorunları, çevre mühendisliği gibi disiplinleri doğurduğu gibi sosyal bilimler alanında da sosyolojinin temel gündemi haline Kuzey Amerika Bölgesi'nde gelmekte ve Riley Eugene Dunlap ve arkadaşları tarafından büyük bir paradigmatik iddia ve meydan okuma ile ortaya çıkmaktadır.

Çevre sosyolojisinin kuruluş dinamiklerine etki eden bu gelişmeler esnasında Dunlap, doğal kaynaklar konusunda faydacı bakış açısını aşmasının zaman aldığını belirtir. Barry Commoner, Paul Ehrlich ve Garrett Hardin gibilerini ve çevreciler tarafından üretilen literatürü okuması ile kendi görüşlerini sorguladığını belirtirken 1973'ün sonunda Kaliforniya'ya yapılan bir Noel ziyaretinden sonra eve giderken benzin almak için dört saat beklemek zorunda kalmasının popüler "Büyümenin Sınırları" raporuna zihninde önemli ölçüde inandırıcılık kazandırdığını belirtir (Dunlap 2008b: 6).

Paul Ehrlich *The Population Bomb* (1968) eseri ile aşırı nüfus artışının 1980'lerin ortalarında çevre felaketlerine, uluslararası istikrarsızlığa ve nükleer savaşa neden olacağını tahmin etmiştir. Ona göre, bir türlü düzenlenemeyen doğum oranları savaş, hastalık ve kıtlığı beraberinde getirecek; ölüm oranlarını da artıracaktır. Ehrlich'e göre insan türü ekopatolojik tehlikeyi üreten ve besleyen başlıca unsurdur. Çözüm aşırı nüfus artışını engellemektir. Malthus bu tespiti İrlanda'nın patates yokluğu tecrübesi ile açıklamaya çalışır.

Bir bölgenin ekolojik "taşıma kapasitesi" ile açıklanan nüfus kontrolü, gıda arzını daima siyasi, askeri ve ekonomik gücün aracı olarak kullanan toplumlara uygulandığında anlamsızlaşır. Bolluk fikrini savunanlar ile toplumsal ekolojistler tamamen farklı siyasi görüşlere sahip olmalarına rağmen bu konuda anlaşırlar. Bu, kıtlıktan muzdarip ülke-

lere gıda yardımlarını durdurmak ve meşrulaştırmak için kullanılan bir argümandır. Ehrlich retoriği, dünya nüfusunun artış hızındaki süratten ve bağlı olarak oluşan çevresel maliyetten etkilenmiştir. Küresel anarşi öngörüsünde yanılmış, Etiyopya ve Somali gibi ülkelerdeki kıtlıklarsa sadece nüfus baskısının sonucunda oluşmamış; etnik, siyasi ve ekonomik çatışmaların sonucunda meydana gelmiştir (Garrard, 2020: 141).

1970’li yıllarda ilk dönem çalışmalarında siyaset sosyolojisi ile ilgilenen Dunlap ise öğrenci gruplarının siyasi görüşleri ve çevre hassasiyetleri arasındaki bağlantıları incelemektedir. Bu araştırmalarında çevre sosyolojisinin temellerinin atıldığı ampirik araştırmalar üzerine yoğunlaşır. 1975 yılında Amerikan Sosyoloji Derneğinde bir ASA bölümü oluşturma dilekçesi onaylanır ve ilk Çevre Sosyolojisi Bölümü resmen kurulmuş olur. Catton ilk başkan seçilir ve Dunlap de konseydedir.

Dunlap, bu süreçte çevreci toplumsal hareketleri ampirik yöntemlerle inceledikleri araştırmaların oluşturduğu çalışmalara verdikleri çevre sorunları sosyolojisi adlandırmasını genişletmek istemektedir. Bir ASA bölümü oluşturmuş olmalarına rağmen çevre sorunlarına ilgi duyan bir grup insan mı yoksa anlamlı bir çalışma alanı mı olduğu konusunda kararsız olduğunu da ifade eder (Dunlap, 2008a: 480). Dunlap, çevre sosyolojisinin kuruluş sürecinde sosyoloji disiplinin geleneksel alanları tarafından ele alınabilecek kamuoyu, çevreci hareketler, hükümet politikası oluşturma gibi konularda siyasi fenomenlere odaklanıldığı konusunda eleştiriler getirir (Dunlap ve Catton, 1979: 243-244). Bu bağlamda geliştireceği paradigmatik açılımı doğaya yüklediği anlamlı bir analık meselesi olarak ele alma gayretindedir (Dunlap, 2008b: 5). Bu bağlam derin ekoloji görüşü ile de ilintilidir.

Arna Naess’in (1973) gurusu olduğu derin ekoloji düşüncesi, Batı felsefesinde ve kültüründe insanla doğa arasında düalizm yaratılmasının çevre krizinin kökeninde yer aldığını iddia etmektedir. Ekosferin monist ve ilkel bir yaklaşımla yeniden özdeşleştirilmesini talep eder. İnsan merkezilikten doğa merkeziliğe geçişi önerir ve ekolojiye atfedilen radikalizmin temelinde yer alır. Bu bağlamda da Batı felsefesi ve dinlerinin karşısında konumlanır. Dunlap’ın çevrenin 1960’lardaki imajını analık meselesi olarak ele alma biçimi, siyaset sosyolojisi alanındaki araştırmalarında gözlemlediği partizanlık, ideolojik bölünme ve çatışmaların uzlaşmacı bir alanda çözümlenebileceği düşüncesi üzerine şekillenmektedir. Bir analık meselesi olarak doğayla kurulacak ve ekolojik dünya görüşüne yaslanan ilişki biçiminin çevreye ve doğaya yükleyeceği anlam, ulusu birleştirme konusunda uzlaşmacı ve bütün-

leştirci bir konumda kavramsallaştırılmaktadır. Dunlap, öğrenci aktivizmi ve toplumsal hareketleri incelemenin yanı sıra Aldo Leopold'un toprak (yeryüzü) etiğinden çevre etiğine geçişi öneren makalesiyle ilk çevre görüşünü de inşa eder. İnsan merkezci, doğanın insan kullanımını için var olduğu şeklindeki görüşün yerine insan yaşamı kadar insan dışındaki yaşama da haklar tanıyan bir çevre etiğinin kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır (bk. Dunlap ve Van Liere, 1972).

Bu altlık artık çevre sosyolojisinin, sosyolojinin bir alt alanı olarak paradigmatic değişim iddiasının temellerini oluşturmaktadır. Dunlap, sosyologların biyofiziksel faktörlerin toplum üzerindeki etkilerine odaklanmadıklarını savunur. Ona göre, sosyoloji baskın sosyolojik paradigmaların insanın doğa üzerindeki gücüne ilişkin gerçekçi olmayan fikirleri desteklediğinde ortaya çıkmıştır. Bu insan merkezci bir bakış açısını tarif etmektedir. Sosyologlar kendi disiplinlerinin varlığını meşru kılmak için toplumsal faktörlerin etkisine odaklanmaktadır. Dunlap ve Catton paradigmatic açılımın temel argümanlarını ve bakış açılarını oluşturmaya spesifik olarak tarihsel köklerin izini sürerek başlarlar. Öncelikle Kuzey Amerika Bölgesi sosyologları olarak Batı kültürel geleneklerindeki kökenleri ve ardından sosyoloji için istisnacı (exemptionalist) olarak tanımladıkları sosyolojik düşüncenin disiplin faktörlerini belirleyerek eleştirirler. Bu dönemde disiplinler arası çalışmalardan, doğa bilimlerinin araştırma ve bulgularından faydalandıklarını da ifade ederler. Disiplinler arası çalışmalardan aldıkları ilhamla sosyologlar tarafından temel bir yeniden yönlendirme hedeflemektedirler.

Merkezî bir kavramsallaştırma olan "çevre"yi üç işlevi yerine getirdiğine vurgu yaparak açıklarlar. Çevre bir mesken (yaşam alanı), insan faaliyetleri için bir malzeme kaynağı (tedarik deposu) ve atık ürünler için bir depo (atık deposu)dur. Bu üç işlev ile birlikte gerçekleştirilecek analizlerin çevre sorunlarının doğası hakkında fikir vermesi gerektiğini savunmaktadırlar (Dunlap ve Catton, 2002: 243; Dunlap ve Marshall, 2007: 336-337). Bu karşılaştırmalar yeni paradigmatic bölünmenin habercisi niteliğindedir. Dunlap'e göre çalışma alanları, içinde ortaya çıktıkları tarihsel bağlamdan etkilenir ve bu kesinlikle çevre sosyolojisi için de doğrudur.

Sosyolojik düşünce Batı kültüründe uzun süredir yaygın olan dünya görüşünden derinden etkilenmiştir. Batı kültürü, insanları doğanın geri kalanında ayrı bir şekilde yukarıda ve üstün gören güçlü bir insan merkezci geleneğe sahiptir. Avrupa'nın yeni dünyaya doğru genişlemesinin iyimser duygularla ilerlediğini belirtirken bilimsel bilgi birikimi ve tek-

nolojinin artan gücünün, bu eski insan merkeziliği doğaya karşı modern bir kibre dönüştürdüğünü düşünmektedirler. Onlara göre coğrafi keşiflerle birlikte Columbus'un yeni toprakların mevcudiyetini ortaya çıkarmak için yolculuğa çıktığı sırada Avrupa'da kişi başına 24 dönüm olan arazi miktarı 120 dönüme yükselmiştir. Arazi alanı kaba bir ölçü olarak ele alındığında Catton'ın kavramsallaştırdığı taşıma kapasitesi beş kat artırılmış ve fırsatların sınırsız olarak görüldüğü bir dünya görüşü ortaya çıkmıştır. Buna göre Avrupalıların sayısı ve menzillerinin kapsamı coşkulu bir şekilde artmıştır. Uluslararası ticaret ve kültürel yayılma genişledikçe neredeyse tüm sanayileşmiş ülkeler sürekli ilerleme beklentisi ve doğaya karşı savurgan bir tutum benimsemektedirler (Catton ve Dunlap, 1980: 16-17).

Sanayileşmiş modern döneme dair Catton ve Dunlap, baskın bir "Batı dünya görüşü"nden bahseden John N. Black'i takip ederek değişmesini talep ettikleri paradigmanın adını koyarlar. Bu adlandırma "the dominant western worldview" (egemen Batı dünya görüşü)dür. "Egemen Batı dünya görüşü", endüstrileşen modern dönemin oluşması sürecinde ortaya çıkan "egemen bilimsel paradigma"nın adıdır. Çevre dışı olan bu dünya görüşünü, insanları yeryüzünde hakimiyet kurdukları, tüm diğer canlılardan temelde farklı oldukları, kendi kaderlerinin efendisi olarak hedeflerini seçip onlara ulaşmak için ne gerekiyorsa yapmayı öğrenebilecekleri, dünyanın insanlar için uçsuz bucaksız kabul edilip sınırsız fırsatlar sunduğunu kabul ettikleri şeklinde tanımlarlar. Ayrıca insanlık tarihi bir ilerleme tarihi olarak kabul edilmektedir ve her sorunun bir çözümü vardır. Bu nedenle ilerlemenin durmasının asla beklenemeyeceği "egemen Batı dünya görüşü" tarafından kabul edilmektedir (Catton ve Dunlap, 1980: 17-18). Başlangıcından itibaren çevre sosyolojisini modernleşme projesini eleştirmesi ve Batı toplumlarına ve dünyadaki diğer birçok topluma egemen olan tekno-iyimserlik ve insan merkeziliğe meydan okumasıyla tanımlanmışlardır (Catton ve Dunlap, 1978; Dunlap ve Catton, 1994: 23; Dunlap ve Catton, 2002: 242).

Kurucu sosyologlardan özellikle Durkheim'in normlar, gruplar ve kurumlar gibi "toplumsal olguların nesnel gerçekliği" ve bu tür olgulara dahil olan bireylerin psikolojik özelliklerine indirgenemezliği üzerindeki vurgusunu eleştirirler. Bu toplumsal olgu anlayışının doğal bir sonucu olarak Durkheim'in, bir olayın belirleyici nedeni olan toplumsal olgu, kendisinden önceki toplumsal olgular arasında aranmalıdır; başka bir deyişle bir toplumsal olgunun nedeni, psikolojik, biyolojik veya fiziksel gerçeğin aksine her zaman başka bir toplumsal olgu olmalıdır

tespiti üzerinden Durkheim'ı ve sosyoloji disiplini eleştirir ve meydan okurlar. Bu meydan okumaya karşın sosyoloji çevrelerinden gelen eleştirilere karşı Durkheim'ın sosyolojik açıklamalarına değinirken dönemin şartlarındaki bu tutumunu normal olarak karşıladıklarını da belirtirler. Durkheim'ın çevresel faktörlere vurgu yapmamasını, çevrenin etkilerini dışlamadığı fakat gündeme de almadığı ve sonraki süreçte örtük bir şekilde bunun sürdürüldüğünü yönünde yorumlarlar (Catton ve Dunlap, 1980: 18-19). “Egemen Batı dünya görüşü”ne bağlı olarak da ekolojik bir temele oturmayan “egemen toplumsal paradigma”yı, “insan istisnacı paradigma (İİP)” (The Human Exemptionalism Paradigm) olarak tanımlarlar.

Aynı zamanda Dunlap ve Catton'a göre ekolojik sınırlar Marksist düşünceye yabancıdır. İİP'nin hâkim olduğu tartışmalarda ekoloji, enerji, çevre, büyümenin sınırları, etki değerlendirmesi, kirlilik, nüfus baskısı, kaynaklar, kıtlık gibi çevresel kavramsal düzenlemelere yer verilmemesini eleştirirken aynı zamanda kalkınmaya, yoksulluğa ya da üçüncü dünyaya da herhangi bir gönderme veya muhatap alma olmadığına da dikkat çekmektedirler. Bu ihmaller de modası geçmiş bir paradigmanın belirtileridir (Catton ve Dunlap, 1978: 42-45). Çevre sosyolojisi geleneksel sosyolojinin çevre değişkenlerini sosyolojik analizlerinin kapsamı içine almadıkları savını ortaya atar. Bu iddia ile çevre sosyolojisi, sosyoloji disiplininin temel varsayım ve paradigmalarına meydan okumaktadır.

Paradigmaları şeyeştirmemek konusunda Ritzer'e (1975) kulak verdiklerini de belirterek paradigmaları herhangi bir alanın doğasını anlamak için kullanışlı yapılar olarak ele almaktadırlar (Catton ve Dunlap, 1980: 24). İnsanların bir kültürel mirasa sahip olduklarını ve diğer canlılardan toplumsal ve teknoloji de dahil olmak belirleyici faktör olarak ayrı olduklarını böylece teknolojik ve toplumsal ilerlemenin sonsuza kadar devam edebileceğini ve tüm sorunları çözebileceğini kabul eden bir insan merkezci bakış açısına sahip olduklarını tespit eder ve eleştirirler. Bu varsayımlar insan merkezli, iyimser ve son derece ekolojik olmayan bir paradigma oluştururlar. “Homo sapiens”i ayrı (istisna) bir tür olarak kabul ettiklerini belirtirken bu varsayımların aktardığı insan toplumları imajını betimlerler (Catton ve Dunlap, 1980: 25). İnsan toplumları; türümüzün dil, toplumsal organizasyon ve teknoloji de dahil olmak üzere kültürel mirasımızdan kaynaklanan olağanüstü doğasını vurgulayan bir imajdır. Bu da insan istisnacı paradigma olarak Dunlap tarafından isimlendirilir. “İnsan istisnacı paradigma” artık “egemen

toplumsal paradigma”nın adıdır (Dunlap ve Catton, 1979: 50; Dunlap ve Catton, 1994: 15).

Çevre sosyolojisinin ayırt edici özelliği, uygulayıcılarının sosyal ve çevresel değişkenler arasındaki ilişkileri incelemeye istekli olmaları ve böylece toplumsal olmayan değişkenleri sosyolojik analizlere dahil etmeye yönelik geleneksel tabuyu ihlal etmeleridir. Artık çevre sosyolojisinin iddiasını görünür kılacak yeni bir paradigmaya ihtiyaç vardır ve bu paradigmanın meşrulaştırılması gerekmektedir. Bu yeni paradigmanın adını “yeni ekolojik paradigma” (new ecological paradigm) olarak belirlerler. Yeni ekolojik paradigma (YEP) tüm çevre sosyologları tarafından çevresel değişkenlerin insan davranışını ve sosyal organizasyonu anlamakla ilgili olduğunu kabul ederek İİP’ye karşı çıkar. İİP’yi formüle etmek alternatif bir paradigmanın tarif edilmesinin önünü açmıştır. YEP ekolojik koşulların sosyolojik önemini kabul eder. Petrol krizinin de etkisiyle fosil yakıtlar gibi yeni kaynaklara erişim sağlayan teknolojilerin icadı olarak ilerlemeyi eleştirirler.

Ekonomik büyümeye karşı çıkan ve küçülmeyi önceleyen bakış açısı ile ekolojik dünya görüşüne yaslanan bu düşünsel yapı ekolojik kıtlığa vurgu yapar. YEP, insanların istisna bir tür olduğunu kabul ederken yine de birbirine bağımlı birçok türden biri olarak görülmeleri gerektiğini savunur. YEP, insan ilişkilerinin büyük ölçüde toplumsal ve kültürel güçlerden etkilendiğini kabul ederken biyofiziksel çevreyi ihmal etmez ve özellikle vurgular. İnsan ilişkileri üzerindeki biyofiziksel bağlamın yalnızca belirli çevresel koşullar altında mümkün olacağı yönündeki ekolojik kısıtlamalara dikkat çeker. İİP, sınırsızlığı ima ederken YEP, insanlar ne kadar yaratıcı olursa olsun bilim ve teknolojilerinin ekolojik ilkeleri ortadan kaldıramayacağını kabul eder. Bu nedenle insan toplumlarının büyümesinin nihai sınırları vardır. Bu bağlam yeni toplumsal hareketlerin özellikle çevreciliğin küçülmeyi önceleyen bakış açısı ile tutarlıdır ve etkileşimlidir.

Dunlap’e göre YEP’e ilişkin açıklamalar, ihtiyaç duyulan gerçekçiliği besleme girişimidir (bk. Catton ve Dunlap, 1980). Büyümenin ekolojik sınırlarının varlığı, doğanın dengesini korumasının önemi ve doğanın öncelikle insan kullanımı için var olduğu şeklindeki insan merkezci görüşe bağlı olarak doğanın reddedildiğine dikkat çeker. 1970’li yıllarda çevre sorunlarına karşı genişleyen bir farkındalık ile tepki verilmesi, bu tepkilerin yeni toplumsal hareketler nezdinde vücut bulması ve sesini yükseltmesi ile birlikte, insan-çevre ve toplum-çevre ilişkilerinin sosyolojik bağlamda detaylı olarak incelenme gerekliliğini de

ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda yeni ekolojik paradigma ile birlikte sosyoloji disiplini içerisinde tartışmalar hızlanmış ve çevre sosyolojisinin getirdiği paradigmatik eleştiriler birçok sosyolog tarafından ele alınmıştır. Günümüzde çevre sosyolojisinin eleştirileri ve paradigmatik iddiası ile birlikte çevresel sorunların toplum ilişkilerindeki gelişmelerde aktif şekilde yer aldığı ve dönüşüme öncü olduğu açıkça gözlemlenebilir. Dunlap ve çevre sosyolojisi çok sert bir endüstriyel kapitalizm eleştirisi içermektedir. Kâr güdüsünü, üretim için üretim ve orantısız tüketimi eleştirir. Onlara göre doğanın ihlali ve sömürülmesi, kapitalist ekonomiden ayrılamaz çünkü üretim ve tüketim zorunludur ve birikim odaklıdır.

90'lı yıllar çevreci hareketlerin 20 yıllık birikimi ile çevre sorunlarına dair eleştirilerinin tarım özelinde ele alındığı yıllar olur. Aynı zamanda 1990 yılında kutlanan 20. Dünya Günü, 1970 yılı Dünya Günü'nde olduğu gibi benzer bir örnekle daha geniş bir alanda ve uluslararası platformda değerlendirilmektedir. Gıda güvenliğini sağlamak amacıyla pestisit kullanımına dair yöneltilen eleştiriler Riley Eugene Dunlap ve arkadaşları tarafından akademide ele alınır. Dunlap, Washington çiftçileri ve Washington State Üniversitesi Ziraat Fakültesinin bilimsel verilerinden faydalanarak disiplinler arası çalışmalarına ağırlık verir ve çözüm önerisini yeni bir paradigmatik iddia ile somutlaştırır. Yeni alternatif tarım paradigması ile gıda güvenliğinin sağlanması amacıyla çiftçilerin ekonomik refahını ve çevre hassasiyetlerini de gözetenek yeni bir tarım modeli önerir. Bu öneri sürdürülebilir tarım adıyla anılacaktır. Bu dönemde uluslararası alanda sürdürülebilirlik kavramının benimsenmesi ve çevre sorunlarına çözüm önerilerinin sunulması ile çevre sosyolojisi, tekno iyimserliğe ve modernleşme eleştirilerine dair sert tutumunu uygulama alanında yumuşatmaktadır. Dunlap bu durumu sürdürülebilirliğin devreye girmesi ile suların bulandırıldığı yönünde tespit eder. Alternatif tarım paradigması ile elde edilen işlevsel çıktılar, artık uygulama alanında sürdürülebilir tarım olarak anılacaktır. Bu bağlam çevre sorunları karşısında verilen ve modern çevreciliğin kurucu metni olarak kabul edilen Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar*'ında ele aldığı pestisitlerin zararlı etkilerine dikkat çeken bağlam ile de ilişkilidir ve bir çözüm önerisi doğurmuştur.

Son 50 yıllık sürecin bir ürünü olan çevre sorunlarının görünürlüğü, oluşan tepkiler neticesinde ortaya çıkan toplumsal dinamikleri endüstriyel dönemin eleştirel alanda değerlendirilmesini de beraberinde getirir. Doğal dünya aktif olarak insanlar tarafından şekillendirilir ve bu

faaliyetler doğal dünya anlayışımızı şekillendirir. Çevre sosyolojisinin doğa ile kurduğu ve ekolojik dünya görüşüne yaslanan bakış açısı doğal çevrenin önemine ve ihmaline dikkat çeker. Çevre sosyolojisi de akademik alanda çevre etiği ile temellendirmeye çalıştığı paradigmatik açılımını siyasi, iktisadi toplumsal alanda görünür kılmaktadır. Ayrıca disiplinler arası yaklaşıma getirdiği bakış açısı verimli bir çeşitliliği de beraberinde getirmektedir.

İlk dönemlerinde çevre sosyolojisi modernleşmeye ve teknolojik gelişmelere yönelik sert eleştirilerini 90'lı yıllar sonrasında ekolojik modernleşme teorisyenlerinin bakış açısı ile yumuşatmaktadır. Sürdürülebilirliğin devreye girmesi ve küresel anlamda çözüm önerilerinin sunulması ile çevre sosyolojisi çevreci hareketlerin de dönüşümü ile doğru orantılı olarak şekillenmektedir. Fakat küresel anlamda çevreci hareketlerin muhtevası ve dinamikleri etki alanını genişletirken diğer toplumlar özelinde farklı fenomenler ve toplumsal olgular ile de yüzleşmek durumunda kalmaktadır. Bu bağlamda söz konusu paradigmanın endüstriyel kapitalizme yönelttiği sert eleştirilere rağmen diğer toplumların fenomenleri ile ilişkisinde dar bir çerçevede yönlendiğini söylemek, siyasi ve iktisadi alanda yoğunlaştığını tespit etmek mümkündür. İnsan, toplum ve çevresi bir bütünün parçalarıdır. Bu parçaları anlamak insanlık tarihinin vazgeçilmez bir tutkusu olmuştur. Bu tutkuyu dengeleyecek olan akıl, tüm insanlığın aklına hizmet edecek özgür ve tutarlı bir akıl yürütme biçimi ile şekillenecektir. Eleştirel alanda söz konusu çevresel sorunların derinliği ve genişliğini ele alırken felsefi, tarihsel, fenomenolojik, sanatsal, edebî, epistemolojik birçok alanda ve farklı toplumların özgün insan-doğa ilişkisini ele almak ve derinlemesine araştırmak gerekir. Dünya üzerindeki diğer toplumlarla irtibat kurmak, çevre sosyolojisinin iddialarında öngördüğü açılımı sağlayacak derin bir alan barındırmaktadır. Bu bağlamda oluşan çevre etiğine katkı sağlayacak bir tabiat anlayışı ve kavrayışı ile Türk toplumunun kendine has fenomenleri

“Ulusal ve uluslararası politikaları, ülkeler arası ilişkileri, ekonomik yönelimleri, üretim ve tüketim modellerini etkileyen petrol krizi, çevreci hareketlerin büyümesine ve kendisine gündemde yoğunlukla yer verilmesine neden olmuştur.”

ve toplumsal olguları da tartışmaya katkı sağlayacak ve çözüm önerilerinin genişlemesine imkân sunacaktır. Bu bağlamda çevre sosyolojisinin doğa ile kurulan irtibata dair paradigmatik yönelimi geniş bir alan barındırmakta; kuramsal gelişmelere ve değerlendirmelere, genişlemeye açık bulunmaktadır.

Kaynakça

BECK, Ulrich (1999). *World Risk Society*, Polity Press.

BUELL, Frederick (2003). *From Apocalypse to Way of Life: Environmental Crisis in the American Century*. London & New York: Routledge.

CASTELLS, Manuel (2006). *Kimliğin Gücü, Enformasyon Çağı, Ekonomi, Toplum ve Kültür*. C.2, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

CATTON, William R Jr. (1980). *Overshoot: The Ecological Basis of Revolutionary Change*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.

CATTON, William R Jr. & Dunlap, Riley E. (1978). Environmental Sociology: A New Paradigm. *The American Sociologist*, Vol.13, February, pp. 41-49.

CATTON, William R Jr. & Dunlap, Riley E. (1980). A New Ecological Paradigm for Post-exuberant Sociology. *American Behavioral Scientist*, Vol.24, No:1, pp. 15-47.

CLARK, Brett, York, Richard (2015). Çatlaklar ve Değişimler: Çevre Krizlerinin Kökenine İnmek. (Der. Hakan Tanıttıran, Çev. A Galip), *Marx, Doğa ve Yıkımın Ekolojisi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, s. 67-84.

DUNLAP, Riley Eugene (2008a). Promoting a Paradigm Change: Reflections on Early Contributions to Environmental Sociology. *Organization ve Environment*, Vol.21, No:4, pp.478-487.

DUNLAP, Riley Eugene (2008b). The New Environmental Paradigm Scale: From Marginality to Worldwide Use. *The Journal of Environmental Education*, Vol. 40(1), pp. 3-18.

DUNLAP, Riley E., Catton, William R, Jr. (1979). Environmental Sociology. *Annual Reviews of Sociology*, Vol.5, pp. 243-273.

DUNLAP, Riley E., Catton & William R Jr. (1994). Toward An Ecological Sociology: The Deveelopment, Current Status and Probable Future of Environmental Sociology. (Ed. by., William, V. D'antonio, Masamichi Sasaki, Yoshio Yonebayashi), *Ecology, Society ve The Qu-*

ality of Social Life, New Brunswick, USA, London, UK, Transaction Publishers, pp. 11-31.

DUNLAP, Riley E. & Catton, William R, Jr. (2002). Which Function(S) of the Environment Do We Study? A Comparison of Environmental and Natural Resource Sociology. *Society and Natural Resources*, Vol.15(3), pp. 239–250.

DUNLAP, Riley E. & Marshall, Brent, K. (2007). Environmental Sociology. (Ed. by., C.D. Bryant, D. L. Peck), *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, Vol.2, Thousand Oaks, Sage, pp. 329–340.

DUNLAP, Riley E., Van Liere, Kent D. (1972). Land Ethic of Golden Rule: Comment on “Land Ethic Realized” by Thomas A. Heberlein. *Journal of Social Issues*, Vol. 28, No:4, pp. 200-212.

EHRlich, Paul R. (1968). *The Population Bomb*, New York: Bantam Books.

EPSTEIN, Mikhail N. (1995). *After The Future: The Paradoxes of Postmodernism ve Contemporary Russian Culture*. University of Massachusetts Press.

FOSTER, John B. (2001). *Marx’ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa* (Çev. E Özkaya), Ankara: Epos Yayınları.

GARRAD, G. (2020). *Ekoeleştiri Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar*. Kolektif Kitap.

GIDDENS, Anthony (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

HABERMAS, Jurgen (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı* (Çev. Mustafa Tüzel). *İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine*, C.2, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

HARPER, Charles L. & Snowden, Monica (2017). *Environment and Society: Human Perspectives on Environmental Issues*. 6th., New York & London, Routledge, Taylor ve Francis.

KABAKCI, Enes (2019). *Sosyolojiyi Kurmak*, Vadi Yayınları.

KOVEL, Joel (2007). *The Enemy of Nature: The End of Capitalism or the End of World*. London: Zed Books.

LASH, Scott (1990). *Sociology of Postmodernism*. London & Newyork, Routledge.

MEADOWS, D., Medaows, D., Randers, J. & Behrens, W. (1972). *The Limits to Growth*. Washington, DC: Universe Books.

MEADOWS, D., Medaows, D., Randers, J. & Behrens, W. (1990). *Ekonomik Büyümenin Sınırları* (Çev. Kemal Tosun, Duygu Sezer), İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, No: 217.

MINTEER, Ben A. (2009). *Nature in Common: Environmental Ethics and the Contested Foundations of Environmental Policy*. Temple University Press.

MOL, Arthur, P. J. (1995). *The Refinement of Production: Ecological Modernization Theory and the Chemical Industry*. Utrecht, Van Arkel, International Books.

MOL, Arthur, P. J. (1996). Ecological Modernisation and Institutional Reflexivity. *Environmental Politics*, Vol.5, pp. 302-323.

MOL, Arthur P. J. & Spaargaren, Gert. (2000). Ecological Modernization Theory in Debate: A Review (Ed. by., D. A. P. J., Mol, Sonnenfeld). *Ecological Modernization Around The World*, London/Portland: Frank Cass, pp. 17-49.

RITZER, George (1975). *Sociology: A Multiple Paradigm Science*. Mishawaka, Better World Books.

SPAARGAREN, G. (1997). *The Ecological Modernization of Production and Consumption, Essays in Environmental Sociology*. Landbouw Universiteit Wageningen.

TILLY, C., Tilly, L. & Tilly, R. (1975). *The Rebellious Century*. Harvard University Press.

TILLY Charles (1978). *From Mobilization to Revolution Reading*. New York: Random House, pp. 143-151.

TOURAINÉ, Alain (1999). *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar* (Der. Kenan Çayır), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

UNCU, Baran Alp (2012). *Yeni Toplumsal Hareketler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

WARDE, Alan (2017). *Consumption: A Sociological Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.

WILLIAMS, Raymond (2012). *Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*. İletişim Yayınları.